

Het Binnenhof, 150 jaar geleden (toen ook al).*)

Binnenhof westzijde, 1879. Foto collectie RCE.

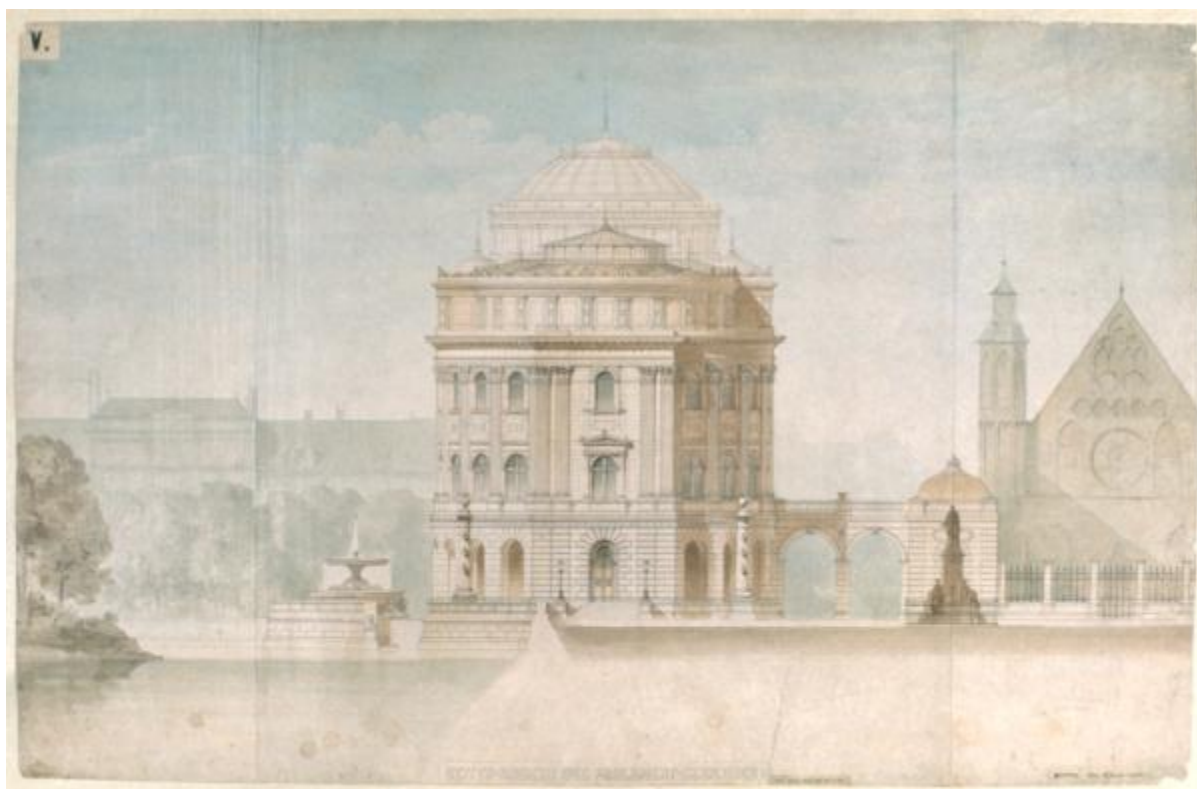
De actuele perikelen rond de restauratie en modernisering van het Binnenhof staan niet op zichzelf. Zo'n ensemble met een herkomst uit de late middeleeuwen is telkens opnieuw verbouwd en aangepast. Ook 150 jaar geleden werd een poging tot modernisering van het gebouwencomplex ondernomen. In dit artikel passeren twee plannen de revue: een prijsvraagplan en een poging tot antwoord op de impasse die door die prijsvraag ontstond. De gang van zaken rond die plannen vormt een representatief moment in de geschiedenis van het voortdurende werk aan het Binnenhof.

Rond 1863 werd gevierd dat het Koninkrijk der Nederlanden 50 jaar bestond. Tussen het feestgedruis vielen drie prijsvragen op, die voor de markering van dit historische moment werden uitgeschreven. De eerste betrof een 'Nationaal Museum', te bouwen in Amsterdam, de tweede een 'Nationaal Monument', voorzien voor het Plein 1813 in Den Haag en het derde was een prijsvraag voor een nieuw parlamentsgebouw aan het Binnenhof.

Van al die prijsvragen zijn tekeningen bewaard gebleven. Alleen die voor het Plein 1813 leidde tot resultaat (en ook dat niet zonder veel discussie); de andere twee mislukten. In Amsterdam kwam het pas decennia later met het ontwerp van Pierre Cuypers tot een uitvoerbaar museumgebouw. En in Den Haag gaf pas de verbouwing en nieuwbouw door Pi de Bruin in 1992 een eerste impuls aan de adequate huisvesting van het parlement.

Twee tekeningen illustreren die planfase van 150 jaar geleden.

De eerste tekening werd in 1865 gemaakt door de architect Ludwig Lange uit München. Het is zijn inzending voor de prijsvraag voor een nieuw gebouw voor de Staten Generaal op het Binnenhof. Het is beslist een mooie tekening: een lekker formaat, met pen getekend op papier en ingekleurd met aquarel. De prent bevindt zich in het Nationaal Archief en maakt deel uit van een stel, dat in 1988 opdook via een particulier, van wie een kennis de prenten lang geleden uit een container op het Binnenhof had gevist, en die nu (1988) zijn zolder opruimde. Hij past bij andere delen van de prijsvraaginzending van Lange die al eerder en langs reguliere weg in het Archief terecht waren gekomen.

Plan Ludwig Lange, 1865. Collectie 'Rijksgebouwendienst' in het Nationaal Archief

Het ging hier om een internationale prijsvraag, waarvoor het programma was samengesteld door drie eminenties uit de vaderlandse architectenwereld: de landsbouwmeester W.N. Rose (1801-1877) en de twee architecten J.F. Metzelaar (1818-1897) en A.N. Godefroy (1822-1899).

Dit drietal reisde in het voorjaar van 1864 voor het opdoen van kennis en ideeën enkele weken door Europa en stoeide vervolgens tot kerstmis van dat jaar met de minister en zijn adviseurs over de details van het programma van eisen. Niet het minste detail was de plaats van de beoogde nieuwbouw: een nieuw front langs de Hofvijver (wat onder andere de sloop van de voormalige grafelijke hofkapel zou inhouden) of een nieuw gebouw op de grens van Binnen- en Buitenhof.

Godefroy, Metzelaar en Rose

Het werd een voorbeeldige Nederlandse prijsvraag: Kamerleden, huishoudelijke dienst en ontwerpers mopperden op het programma, inzenders kreunden over de te korte inzendentijd en de aangezochte jury, (waarin overigens ook het trio dat het programma opstelde) kon het niet eens worden over een winnaar. Men besloot om van drie inzendingen de tekeningen aan te kopen: van de Nederlanders H.P. Vogel en J.P. Koelman, van de Duitser Otto Pichler en van Ludwig Lange uit Beieren. En zelfs dat liep niet gesmeerd: Vogel en Koelman waren ook al betrokken bij de ruzies rond het monument van 1813, die handelden over de passende architectonische stijl voor dat monument. Pichler overleed toen hij na inlevering van zijn ontwerp per trein terugkeerde van Den Haag naar huis. Lange protesteerde tegen het feit, dat de jury al zijn tekeningen in Nederland achterhield. Wat Lange betrof waren de geaquarelleerde tekeningen namelijk bedoeld als extraatje bovenop het pakket van de reglementair verlangde tekeningen en hij wou dan ook óf deze prenten terughebben, óf er extra voor betaald krijgen. Dat had de jury niet verwacht: die deelde de minister mede, nou juist tot aankoop van de inzending van Lange te hebben besloten omdat er van die aardige aquarelletjes bij zaten. De afloop is interessant, omdat als compromis twee van de tekeningen naar Lange werden teruggestuurd en die zijn nu te vinden in het Lange-archief in de Architektursammlung van de TU München. Daar is ook een variant op de gevelcompositie te vinden, uitgevoerd in potlood en aquarel.

Het is goed om even stil te staan bij periode, waarin deze prijsvraag plaatsvond. De Binnenhofgebouwen aan de vijverzijde waren in de jaren zestig van de negentiende eeuw al in tamelijk

slechte staat. Ze vormden een schilderachtig geheel, dat onder meer plaats bood aan Eerste en Tweede Kamer, aan de Raad van State en de ministeries van Binnenlands Zaken en Buitenlandse Zaken. Het nieuwe parlamentsgebouw had de mogelijkheid moeten bieden in dit conglomeraat eens flink te saneren. Na het mislukken van de prijsvraag van 1864/65 zou het nog decennia duren vóór het tot bouwactiviteit zou komen. En toen, in de jaren tachtig van de negentiende eeuw, was het bewustzijn van de historische waarde van de gebouwen zó toegenomen, dat er onder de leiding van P.J.H. Cuypers en Victor de Stuers werd gerestaureerd in plaats van gesloopt.

Dat de keuze voor restauratie werd gemaakt onder invloed van dit tweetal hoeft geenszins te verbazen. In het College van Rijksadviseurs, dat de minister moest adviseren over oude en nieuwe rijksgebouwen, maakten zij feitelijk de dienst uit. Menige strijd in het vaderland over de vraag in welke architectonische stijl een rijksgebouw moest worden uitgevoerd, werd door Cuypers en De Stuers langs de weg van gezag of intrige beantwoord met: 'in oud-vaderlandse stijl'. Daarmee werd niet helemaal bedoeld de architectuur van een Hendrick de Keijser (men denke aan de Zuider- of Westerkerk in Amsterdam) of van een Lieven de Key (men denke aan de Vleeshal in Haarlem), maar veeleer een mengsel daarvan met wat gotiek. En die voorkeur had alles te maken met de R.K.-sympathieën die dit duo had: de neo-renaissance werd door hen gezien als representatief voor de Nederlanden van ná de Reformatie met zijn beeldenstorm. Daarin was voor de katholieken geen plaats. Elementen van de gotiek, desnoods gemengd met die renaissance, konden aan de 'katholieke middeleeuwen' van vóór die Reformatie recht doen. De zuivere renaissancisten waren helemaal niet gediend van deze neo-vaderlandse bouwkunst, die in de laatste decennia van de negentiende eeuw feitelijk tot overheidsstijl uitgroeide. Het tijdschrift *De Nederlandsche Spectator* (redacteur Carel Vosmaer) was wel zo'n beetje de spreekbuis van het anti-Cuypers en -De Stuers-front en in dat blad werd prompt en veelvuldig negatief op de productie van Cuypers en het rijk gereageerd.

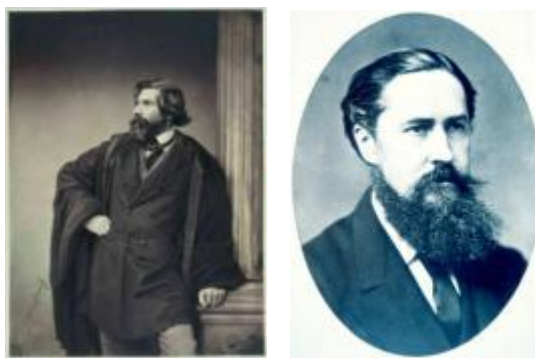

Ludwig en Emil Lange, prijsvraag-ontwerp Rijksmuseum, 1863 (niet uitgevoerd). Collectie Rijksmuseum.

De verdediger in het College van Rijksadviseurs van zulke ontwerpen als die van Lange voor het

parlement of die van dezelfde Lange voor het Rijksmuseum in Amsterdam was Lange's leerling Eugen Gugel (1832-1905), bij uitstek een renaissancist. Na verschillende aanvaringen met het duo Cuypers - De Stuers verliet hij al na een jaar het College van Rijksadviseurs.

Gugel was door Thorbecke in 1864 op advies van Ludwig Lange benoemd tot de eerste hoogleraar bouwkunde aan de Polytechnische School in Delft. Als zodanig werd hij al een maand na zijn aankomst in Nederland door de minister om commentaar gevraagd op het prijsvraagprogramma dat Rose, Godefroy en Metzelaar voor het Paleis van de Staten Generaal hadden opgesteld. Wat Ludwig Lange en Thorbecke precies met elkaar hadden is niet helemaal na te gaan, maar wel is het zo, dat Lange in het voorjaar van hetzelfde jaar 1864 de ook al internationale prijsvraag voor een ontwerp voor het Muzeum Koning Willem I had gewonnen, een prijsvraag die evenzeer op niets uitliep. Lange kende daardoor de situatie in Holland en zou zelfs met de gedachte hebben gespeeld om de hoogleraarsbetrekking in Delft zelf te aanvaarden.

Ludwig Lange (links) en Eugen Gugel (rechts)

Eind 1865 bevindt zich architectonisch Nederland dus in de situatie dat de drie prijsvragen voor drie gedenktekenen die het parlement wilde ter herdenking van 50 jaar constitutionele monarchie, alle drie op een fiasco waren uitgelopen.

De oplossing voor 'Muzeum' en Parlement was dezelfde: aan juryleden werd gevraagd om op basis van de prijsvraaginzendingen dan maar zelf een ontwerp te leveren. Het daaruit ontstane Parlementsontwerp van Rose, Godefroy en Metzelaar werd echter in 1867 door minister J.H. Geertsema (1816-1908) terzijde gelegd. Diens opvolger C. Fock (1828-1910) hield het driet al nog even aan het werk met het verzoek nog eens een verbouwingsvariant te tekenen, waarbij meer van de bestaande bebouwing werd gespaard. Al deze plannen berusten overigens ook alleen maar bij toeval in het archief van de 'Rijksgebouwendienst'. Ze waren aanvankelijk aan de ontwerpers teruggegeven, maar werden door Binnenlandse Zaken teruggevorderd toen in de jaren 1880 het College van Rijksadviseurs inzage in alle gemaakte plannen vroeg.

De inspanningen van de organisatoren van de prijsvraag 1864 voor een nieuw Parlement leidden dus tot niets.

Binnenhof, ontwerp zuidgevel (Buitenhofzijde) Eugen Gugel 1879. Collectie Nationaal Archief. Kopie in tekeningen collectie Technische Universiteit Delft bij Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

De tweede tekening ontstond enkele jaren later. In 1869 vroeg minister Fock aan de hooggeleerde Gugel of die niet nog eens een poging wilde wagen om tot een plan voor een nieuw gebouw te komen. Dit zou nu op de grens van Binnen- en Buitenhof worden gesitueerd. De rijksbouwkundige L.H.J.J. Mazel (1824-1897) had de plattegronden georganiseerd en Gugel ontwierp de gevels. Om zeker van zijn zaak te zijn, overlegde Gugel vóór inzending van zijn plan met oud-minister en kamerlid Thorbecke, op een zaterdagavond bij de staatsman thuis. Ook deze tekening, uitgevoerd in pen op papier, is in 1988 opgedoken na een reis via container en zolder. Gugel kende de situatie intussen goed: hij had het prijsvraagprogramma van 1864 onder Duitse collega's aanbevolen na erover geadviseerd te hebben, hij had geweigerd plaats te nemen in de jury omdat hij wel wist hoe dat hier ging, hij had de zaken van Lange waargenomen bij de afwikkeling van diens tekeningen-affaire en hij had zich als lid van het College van Rijksadviseurs sterk gemaakt voor de sloop-nieuwbouwvariant. Zijn ontwerp laat, evenals dat van zijn leermeester Lange, een kolossaal gebouw in neo-renaissance stijl zien, waarin twee hoefijzervormige doorgangen de ingang naar het Binnenhof vormen. Saillant detail is nog wel de gang van zaken rond het honorarium dat Gugel bedong voor zijn werkzaamheden: 3500 gulden. (Dat kwam overeen met zijn jaarsalaris als hoogleraar). Toen in 1871 de heren Rose, Godefroy en Metzelaar de rekening maar eens instuurden voor hun

Europese reis (uit 1864), hun werk voor het programma, de jurering en het maken van twee plannen (groot 27.500 gulden), deed de minister hen vijf jaar later (1876!) een tegenbod van 7000 gulden. Dat kwam overeen met tweemaal het honorarium van Gugel, omdat ze, zoals de minister doodleuk opmerkte, twee plannen hadden gemaakt. Ook Gugel werd pas in 1876, zes jaar na het maken van deze tekening, betaald. Het rijks-opdrachtgeverschap kent hoogte- en dieptepunten.

De twee tekeningen, van Ludwig Lange en van Eugen Gugel, zijn interessant voor de fase in de geschiedenis van het Binnenhof die ze markeren. Ze illustreren de pogingen om een verjaardag te vieren en om een goed functionerend parlamentsgebouw te organiseren. De tekening van Gugel betreft overigens het vroegst bekende ontwerp van deze hoogleraar-architect, van wie maar een beperkt oeuvre bekend is.

De tekeningen zijn hier verbonden met details uit de archieven van de afdelingen Onderwijs, Waterstaat en Kunsten en Wetenschappen van Binnenlandse Zaken, uit de archieven van Vosmaer, Fock, Waterstaat Handel en Nijverheid, het College van Rijksadviseurs, de Polytechnische School, de verzameling Thorbecke en de afdeling Landsgebouwen.

Binnenhof, zuidwestzijde 1879. Collectie RCE. Op de hoek de zogenaamde 'Mauritstoren', waarvan de sloop was voorzien. Aan de Hofvijver de vleugel met de grafelijke kapel (vijf vensters, schilddak) die voor plan Lange zou wijken. Rechts de vleugel aan het Buitenhof die voor plan Gugel zou worden gesloopt.

*) Dit artikel is een bewerking van een lezing bij overdracht van het archief van de Rijksgebouwendienst aan het Algemeen Rijksarchief (nu Nationaal Archief) in Den Haag op 7 oktober 1992.

Dirk Baalman, architectuurhistoricus. Deventer 2016.